

НОВИ СТАРИ ПРОБЛЕМИ ПРИ РАЗБИРАНЕТО НА УЧЕБНИ ТЕКСТОВЕ

АТАНАСКА АТАНАСОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
a.atanasova@ibl.bas.bg

В статията се разглежда един нов стар проблем при разбирането на учебни текстове, а именно – проблемът с неразбирането на текстовете, включени в учебното съдържание. Обръща се внимание както на начина, по който са формулирани отделни правила в учебниците, така и на някои художествени текстове, които представляват предизвикателство за осмислянето на учебния материал от страна на учениците.

Ключови думи: български език; учебни текстове; неразбиране

NEW OLD PROBLEMS IN UNDERSTANDING TEXTBOOK TEXTS

АТАНАСКА АТАНАСОВА

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
a.atanasova@ibl.bas.bg

The article deals with a new old problem in understanding textbook texts, in particular the misunderstanding of the texts included in the curriculum. I discuss both the ways in which individual rules are formulated in the textbooks, and fiction texts that pose a challenge to students' understanding of the course material.

Keywords: Bulgarian language; textbook texts; misunderstanding

Известна е репликата на Иванчо Йотата от повестта „Чичовци“ на Иван Вазов – *Вчера ми дойдоха маслини от важна степен и с твърде способна цена*, която буди смях заради неуместно употребените думи и изрази. За преподавателите е ясно, че маслините са стока и няма как да дойдат сами, че като стока маслините не може да имат степен, а може да бъдат само с определено качество, че цената не може да е способна, защото няма способности, т.е. не е в състояние да извърши нищо. Също така е ясно, че неуместно употребените думи и изрази в репликата на Иванчо Йотата са съзнателно използвани от автора, чиято цел е чрез повестта да пародира предосвобожденското българско общество в малък балкански град от 60-

те години на 19. век. Чрез пресъздаването на бита, мисленето и взаимоотношенията между героите Вазов постига целта си да представи „галерия от типове и нрави български в турско време“ и да покаже, че „див глог питомно грозде не ражда“.

Дали обаче всичко това, което е ясно за преподавателите, е ясно и за учениците? Ако ги попитаме какво според тях не е наред в изказването на Иванчо Йотата, най-вероятно отговорът би бил, че репликата на Йотата звучи странно и неестествено, но надали ще успеят да определят какво точно е странното и неестественото в нея.

За щастие на учениците репликата на Иванчо Йотата повече няма да ги затруднява, тъй като повестта „Чичовци“ не е част от новата учебна програма по български език и литература. Но проблемът с недоброто разбиране на текстовете, а в определени случаи дори неразбирането на текстовете остава независимо от факта, че учебното съдържание е променено. Недоброто разбиране/неразбирането на текстовете от своя страна води до други проблеми като затруднения при възприемането и осмислянето на написаното в учебниците, както и затруднения при анализа и интерпретацията на текста, в резултатът на което се появяват и затруднения при прилагането на написаното, както и при създаването на текстове с интерпретативен характер, което, както е известно, е една от задачите, включени в настоящия формат на държавния зрелостен изпит по български език и литература.

Наблюденията показват, че проблемите при разбирането на текстовете от учебното съдържание са основно два. Първият от тях е начинът, по който са представени конкретните теми в учебното съдържание. Например в учебник за 7. клас по български език по въпроса какво представлява художественият текст, е посочено следното:

- *Характерно за художествените текстове е образното и емоционалното изображение, което се осъществява чрез използване на художествени средства.*

- *Художествените средства [тук и по-долу подчертаването е на авторите на учебника, А. А.] са особена, специфична употреба на езикови средства – фонетични (звукове, логическо ударение), лексикални (думи и изрази), синтактични (изречения).*

- *Авторът на художествения текст изгражда пред читателя един нов и различен свят чрез образи, които въздействат емоционално, но подтикват и към размисъл.*

- *За осмисляне на внушенията на художествения текст помагат уменията за анализиране, читателският опит и натрупаната култура на конкретната личност (Христова-Плашилска и др./Hristova-Plashilska et al. 2018: 18).*

Представена по този начин, информацията за същността на художествения текст по-скоро затруднява и обърква учениците, отколкото изяснява

какво е това художествен текст. От написаното не става ясно какво точно представляват тези фонетични, лексикални и синтактични средства. Също така не става ясно с какво художествените текстове са различни от останалите текстове, при които също се използват фонетични, лексикални и синтактични средства за постигане на определени цели и внушения. От тук възниква въпросът как, след като не разбират написаното, учениците ще могат да осмислят особеностите на художествения текст и ще бъдат подтикнати към размисъл и как ще могат да анализират съответния художествен текст.

В учебник на друга издателска група по същия въпрос е посочено следното:

*Художествените произведения изграждат представата за свят, който прилича на нашия реален свят, но и съществено се отличава от него. [...] Още преди повече от 2300 години древногръцкият философ Аристотел отбелязва едно **основно свойство на художествения текст** [тук и по-долу подчертаването е на авторите на учебника, А. А.] – „да поставя пред очите“ на читателя нещата, за които се говори в него. Именно образността е една от отликите на художествения от нехудожествения текст. [...] Един от начините за постигане на образност в художествените текстове е чрез така наречените **метафорични изрази** (Васева и др./Vaseva et al. 2018: 18).*

Интерес предизвиква фактът, че никъде в учебника не е изяснено какво е това *образност*, която, както изтъкват авторите, е една от отликите на художествения от нехудожествения текст.

Относно метафоричните изрази, с които се постига образността в художествения текст, в учебника е включена следната информация:

***Метафоричен израз** е този, в който чрез необичайно съчетаване на думи се търси сходство между различни области от действителността (Васева и др./Vaseva et al. 2018: 19).*

Както в предходния учебник и тук посочената информация за същността на художествения текст по-скоро води до затруднения и объркване, отколкото до изясняване на това какво е художествен текст и с какво той се различава от нехудожествените текстове. Същото наблюдение важи и за метафоричните изрази, чието откриване и осмисляне, както е известно, затруднява учениците при работата с конкретни литературни текстове, както и при работата върху конкретни литературни задачи.

Както се вижда от посочените примери, авторите на различните учебници подхождат по различен начин при представянето на особеностите на художествения текст. Но и в двата случая предложените формулировки затрудняват и предизвикват въпроси, а не дават отговор на въпроса какво е това художествен текст и какви са неговите особености. Тук учителят има изключително важна роля, защото той е този, който трябва да обясни на

разбираем за учениците език какво всъщност представляват художествените текстове и с какво те са различни от останалите, от нехудожествените текстове.

Освен начина, по който са представени конкретните теми, друг основен проблем при разбирането на текстовете от учебното съдържание е непознаването на значението на думите, които са използвани както от авторите на учебниците при съответните формулировки, така и от самите автори на художествените произведения, включени в учебната програма. В цитираната по-горе извадка от учебника на издателство „Просвета АзБуки“ беше посочено следното: *Един от начините за постигане на **образност** [подчертаването мое, А. А.] в художествените текстове е чрез така наречените **метафорични изрази**.*

Дали обаче учениците разбират добре какво означава думата *образност* и колко от тях биха направили справка, за да разберат и осмислят написаното от авторите на учебника?

Проблемът с непознаването на значението на думите става още по-голям при досега на учениците с изучаваните литературни произведения. Известно е, че в творбите на класиците на българската литература (Ив. Вазов, Хр. Ботев, Й. Йовков и пр.) са използвани множество остарели и диалектни думи, което затруднява възприемането на смисъла на текстовете от учениците. Затова съвсем естествено преди години се появи едно помагало под формата на речник – „Непознатите думи в българската литературна класика“ с редактор съставител Марин Гинев, в предговора на което самият редактор съставител посочва:

*Поколения българи са израсли с „Под игото“, „Немили-недраги“, „Българи от старо време“ и „Чичовци“. Но за сегашните ученици и техните родители доста думи в тях вече се нуждаят от **превод** [подчертаването мое, А. А.]. Езикът на 21. век все повече губи връзка с остарелите, диалектните и чуждите думи в българската литературна класика. Но ако не можем да разберем стотици думи и изрази от произведенията на големите българските писатели, трудно ще усетим духа на епохата или мислите и чувствата, които вълнуват техните герои (Гинев/Ginev: 3).*

Думата *превод*, използвана от Марин Гинев, съвсем вярно показва, че светът, пресъздаден в произведенията на българските класици, е далечен, различен и непознат за съвременните ученици, което се потвърждава и от практиката. Днешните ученици не само не могат да си представят и да разберат този свят, за тях е проблем дори да вникнат в смисъла на използваните от авторите думи, които им звучат чуждо и неразбираемо. В резултат на това много често те губят интерес към самите произведения и отказват да ги четат.

Наблюденията обаче показват, че остарелите и диалектните думи, за които говори Марин Гинев, не се срещат само в творчеството на българс-

ките класици. Както е известно, според новата учебна програма в 11. клас и 12. клас са включени произведения и от по-нови и съвременни автори като Йордан Радичков, Станислав Стратиев, Виктор Пасков и др. Но внимателният прочит на текстовете дава основание да се твърди, че и при тях има неразбираеми за учениците думи, например *меджидие*, *бакъррен*, *заптие* (Й. Радичков, „Ноев ковчег“), *аркадаш*, *завалия* (Ст. Стратиев, „Балкански синдром“), срв.:

Когато човекът стигна при снежния отпечатък на Апостола, стъпкан от заптиетата, докато търсеха усърдно сребърни меджидиета, то той остави бакърения котел и без да сваля ръкавиците си, се прекръсти пред стъпкания отпечатък и пред кървавите петна около него (Й. Радичков, „Ноев ковчег“, 1988, 72–73).

КУМ. А по какъв начин, аркадаш, ти се озова тука, на сватбата на Цончето? (Станислав Стратиев, „Балкански синдром“, <<https://stanislavstratiev.org/bulgarian/play-09-bg.html>>).

Тези примери доказват, че проблемът с непознати за учениците думи възниква не само при досега с произведенията на нашата литературна класика, но и при запознаване с творчеството на по-съвременни автори. Това от своя страна води до проблеми при разбирането на текстовете от учебното съдържание и затруднения при осмислянето и анализа на текста от страна на учениците. Затова учителите имат изключително важна роля при справянето с този проблем. Това, което биха могли да направят, е да насочат ученици към достоверни източници, в които биха могли да направят справка за значенията на съответните непознати думи. Един такъв източник е многотомният „Речник на българския език“ (РБЕ/РВЕ), ресурс на Института за български език. Този речник е разработен от специалисти лексикографи и описва словното богатство на българския език в най-голяма пълнота, като представя тълкуваните лексикални единици многоаспектно и детайлно. В него е включена лексика от последните почти 200 години (от втората четвърт на 19. век до наши дни), както и лексика от всички функционални разновидности на българския език (книжовен език, разговорна реч, просторечие, диалекти, жаргон). Речникът е източник на информация не само за лексикалните единици българския език и тяхното значение, но и за фразеологичните единици, устойчивите словосъчетания, за техните синоними и антоними, за функционално-стилистичните особености на тълкуваните думи, за техните фонетичните варианти (ако има такива), както и за произхода на чуждите думи.

Речникът предоставя следната информация за думите *меджидие*, *бакъррен*, *заптие* и *аркадаш*, използвани в цитираните по-горе откъси от произведенията на Йордан Радичков и Станислав Стратиев:

ЗАПТИЕ, *мн.* -та, *ср.* *Истор.* Най-низш турски полицейски чин у нас преди Освобождението; заптия. *Предадоха ме на едно заптие да ме води в стаята на тъмничния надзирател.* К. Величков, ПССъч. I, 9.

Шибил, страшиният хайдутин, когото заптиета и кърсердари търсеха под дърво и камък, слизаше от планината. Й. Йовков, СЛ, 5.

– От араб.

МЕДЖИДИЕ, *мн.* -та, *ср.* *Истор.* **1.** Турска сребърна или златна монета, сечена по времето на Абдул-Меджид (1839 – 1861) в няколко номинални стойности. *След като оставиха на пангаря по едно бяло меджидие, гостите излязоха навън, дето се ръкуваха сърдечно с любопитните избиратели. Ив. Вазов, Съч. VI, 209. – Не за кафе съм дошъл – подзе Абдурахман ага и постави цяло сребърно меджидие върху малката масичка. А. Христофоров, А, 188. После тие практически размишления Неновица извадила пет бели меджидиета, взела изново кесията и затвори я в раклето. Л. Каравелов, Съч. VII, 43.*

2. Турски орден за заслуги с пет степени (учреден в 1852 г.), раздаван в Османската империя. *След тези думи Н[егово] величество награди Н[егово] блаженство Антима с два ордена: единът меджидие I-ий клас, на лента окачен, и други – меджидие II-й клас. Р. Каролев, УЧБИ, 177.*

– От тур. *mescidye* от собств.

БАКЪРЕН, -а, -о, *мн.* -и и (диал.) -рна, -рно, *мн.* -рни, *прил.* *Разг.*

1. Който е направен от бакър или в състава на който има бакър; меден². *През двора минаваха войници, подвикваха си един на друг, подрънкваха с бакърените баки. П. Вежинов, ВР, 66. Още за дядото на хаджи Се рафим се разказваше .. – че имал цяла каца с жълтици, а сребърните и бакърените си пари мерил с кантар. Д. Талев, ЖС, 54. А после полека улови в ръка продълговатия меден пестник на викалото, изковано от потъмняла бакърена сплав. П. Константинов, ПИГ, 118. Наклади ясни огньовете, / закачи котли бакърни, / на загрей вода дуновска. Нар. пес., СБНУ XLI, 404. На лявата стена огнище .., настрана до него закачени бакърени котли. Й. Йовков, Б, 7. Бакърена тенджерка. Бакърен сахан. Бакърен поднос. Бакърена тел. Бакърен пръстен. Бакърена руда.*

2. Предназначен за добиване на бакър или за изработване на изделия от бакър. *Бакърена мина. Бакърена фабрика.*

3. *Прен.* Който има цвят на бакър, на мед; жълточервен, бронзовочервен. *От това вълмо жълта козина гледаше бакърено обгоряло лице с разрошени мустаци. Елин Пелин, Съч. IV, 36. Когато едната кладня изгоря и стана черна, небето потъмня, от единия край облаците бяха бакърени. Д. Габе, Н, 56. Дъбът беше вековен. Той ръсеше всяка есен бакърени листа и жълди в мъхнатото кладенче, което чуруликаше като птиче с меден глас, кацнало до дънера му. А. Каралийчев, В, 50.*

АРКАДАШ *м.* *Остар.* и *диал.* **1.** Другар, побратим. – *Та там тия дни минаха такива хайдути. .. Аз не съм ги видял – .. но мои аркадаши, овчари, дойдоха в селото, та разправяха. Ст. Дичев, ЗС, 481. – Бяга иска*

да измоли от великия падишах милост за теб и за твоите аркадаши. М. Марчевски, П, 32. – *Ех, думаше той на аркадашите си, като имам такъв хубавец момък, той, с тази си хубост, кой знае коя богата дъщеря ще запази и примамим.* Ил. Блъсков, ПБ I, 15.

2. Свойско обръщение към мъж. – *Бе Матаке, бе аркадаш, ти ли си?* Й. Йовков, ВАХ, 33. „*Ти какъв си и откъде си, бе аркадаш?*“ Ем. Манов, ДСР, 42. – *Работа ли търсите, аркадаши?* В. Геновска, СГ, 58. – Тур. arkaşađ.

Освен значението на съответните думи от посочената в „Речника на българския език“ информация става ясно, че думите *зантие*, *меджидие* и *аркадаш* са от чужд произход за разлика от думата *бакърен*, която е домашна. Също така се разбира, че *зантие* и *меджидие* са историзми, *бакърен* е разговорна дума, а *аркадаш* е остаряла и диалектна дума, т.е. и четирите лексеми се отнасят към пасивната лексика. От представянето на думата *бакърен* се вижда, че има дублетност при граматичните форми на думата, като част от формите са диалектни. От описанието на думите в „Речника на българския език“ става ясно също така, че *зантие* (в 1. значение) и *бакърен* (в 1. и 3. значение) имат съответни синоними.

В заключение може да се каже, че „Речникът на българския език“ е изключително полезен ресурс, който предоставя информация за значението на думите в българския език, за граматичните им характеристики, за техните синоними, за функционално-стилистичните им особености, както и за произхода на заетите лексикални единици. Както става ясно, информацията, включена в Речника, е поднесена на достъпен език, за да може при необходимост всеки да го използва, в това число и ученици без значение от възрастта им. Използването на Речника при обучението по български език и литература не само би улеснило разбирането на текстовете от учебната програма, а би допринесло и за това учениците да се научат да работят с лексикографски справочници и да обогатят общата си култура и така да имат възможност да подобрят уменията си за осмисляне и анализиране на текстове и за разработване на интерпретативни съчинения.

ЛИТЕРАТУРА

- Васева и др. 2018: *Васева, М., Т. Велева-Иванова*. Български език за седми клас. София, Просвета АзБуки.
- Гинев: *Гинев, М.* Непознатите думи в българската литературна класика. София, Просвета – София. <<http://zamatura.eu/7klas/wp-content/uploads/2017/07/bezplaten-rechnik-bel.pdf>> [30.12.2021].
- РБЕ: Речник на българския език. Т. 1 – 15. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 1979 – 2015 <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [30.12.2021].
- Христова-Плашилска и др. 2018: *Христова-Плашилска, М., Вл. Жобов, Д. Николова-Иванова, В. Габровска*. Български език. 7. клас. София, Анубис.

REFERENCES

- Ginev: *Ginev, M.* Nepoznatite dumi v balgarskata literaturna klasika. Sofia, Prosveta – Sofia. <<http://zamura.eu/7klas/wp-content/uploads/2017/07/bezplaten-rechnik-bel.pdf>> [30.12.2021].
- Hristova-Plashilska et al. 2018: *Hristova-Plashilska, M., Vl. Zhobov, D. Nikolova-Ivanova, V. Gabrovska.* Balgarski ezik. 7. klas. Sofia, Anubis.
- RBE: Rechnik na balgarskia ezik. T. 1 – 15. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”, 1979 – 2015 <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [30.12.2021].
- Vaseva et al. 2018: *Vaseva, M., T. Veleva-Ivanova.* Balgarski ezik za sedmi klas. Sofia, Prosveta AzBuki.

✉ *Гл. ас. д-р Атанаска Атанасова*

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113, София, България

✉ *Assist. Prof. Atanaska Atanasova, PhD*

Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 30 септември 2022

Published: 30 September 2022